

שמונים שנות עשייה בעברית*

הלשון העברית נתנסתה בעשייה מרוכזת כמה פעמים, ומן העבר הרחוק ידועות לנו במיוחד שתיים: האחת, בשלפי הבית השני, המעבר מלשון המקרא למה שקוראים אנו לשון המשנה, והוא בלא ספק נעשה מדעת, להעלות דרגת לשון אחת, עממית, לדרגת לשון של ספרות; והשנייה, בתקופת הגאונים, והיא מתבטאת בקביעת ניקוד המקרא. אנו יודעים היום בוודאי, שהייתה בכך כררה מתוך אפשרויות שונות, כררה שמתוך מאבקים, ועשייה זו עיצבה את דקדוקה של העברית לכל הדורות הבאים, ודורנו בכללם.

העשייה האחרונה החלה בעשור שבין תר"ם לתר"ן לאלף השישי (1890-1880), והיא הולכת ונמשכת בימינו. ושונה העשייה האחרונה מן הראשונות בדבר גדול. המעבר מלשון המקרא ללשון חכמים היה מעבר מצורה אחת של לשון חיה ומדוברת לצורה אחרת ברציפות היסטורית, ומעבר זה הוא כדרכה של כל לשון ארוכת ימים. העשייה השנייה נועדה לשמר לשון של ספרות שחדלה להיות מדוברת, לחנטה שלא תיפגם ולא תישכח. ואילו העשייה האחרונה, שאין משלה בעמים ובלשונות, לא בעצם המעשה ולא בגודל הישגה, הייתה כרוכה בהתחדשות הדיבור העברי בארץ, והייתה אמה ותולדתה כאחת. ומכיוון שלא הייתה כדוגמתה בעבר, לא רק חוקרי לשונות בני ברית ושאנים בני ברית היו כופרים בעיקרה, אלא אף נמצאו סופרים עבריים, מן הגדולים שבהם, שהיו מפקפקים בהצלחתה ומקלים ראשם בה. אפילו כלפני שישים שנה, כשהחלו תינוקות מצפצפים בעברית ברחובות יישובינו, נמצא סופר עברי מובהק שכתב: "אבל לעשות את השפה העברית שפה מדוברת כמוכן הרגיל זה לפי דעתי נמנע גמור. עוד לא אירע זה לשום שפה בעולם... כלי זכוכית שנשבר שוב אין לו תקנה, ושפה שחדלה התפתחותה הטבעית ופסקה להיות חיה בפי העם תהיה לפי הדוגמאות ההיסטוריות שפה היסטורית ספרותית, דתית, אבל לא שפה חיה עממית". ובאמת "על פי הדוגמאות ההיסטוריות" הדין עמו.

* הדברים נאמרו במועדון צוותא בתל-אביב בו' במרחשוון תשל"א, בערב שהוקדש למלאות שמונים שנה לייסוד ועד הלשון [מן הנדפס בלשונונו לעם כב (תשל"א), קונטרס ו, עמ' 145-161, הושמטה ההתחלה שבעיקרה שווה היא לפתיחת ההוצאה על ביאליק, להלן בעמ' 118].

והנה כלפני שמונים שנה קם קומץ אנשים בעלי תעוזה בלתי רגילה וברוכי תמימות יוצרת, שהקלו ראשם בהיעדר דוגמאות היסטוריות וראו את הבלתי אפשרי מחויב המציאות. כי הם חשו בחושם ההיסטורי, כי "בחוגים האי־יהודיים האלה מביטים על ניצחון השפה העברית כעל הופעה פוליטית אופית¹, שעם קיומה והשפעתה צריך יהיה להתחשב בימים הבאים... ובגשתנו עכשיו לברוא בארץ אבות בתי ספר עבריים לקחנו עלינו לא רק עבודה פדגוגית חינוכית, כי אם תעודה מדינית גדולה, שממנה תוצאות חשובות לכל ענפי עבודתנו במזרח".

מתוך אותם הראשונים שכרכו חלום חידוש עצמאותו המדינית של עם ישראל בחלום חידוש הדיבור העברי יצאה לפני שמונים שנה ויותר חבורת מניחי היסוד של ועד הלשון העברית, ובראשה אליעזר בן־יהודה — בלהטו ובאמונתו, אף על פי שלא היה המתחיל, כי כבר קדמו לו קודמים.

מתחילת ברייתו נועד ועד הלשון לספק את צורכי הדיבור העברי המתחדש, ורבים גם רבים היו הצרכים שהדיבור הולידם: ראשית, הצורך במלים ברורות ומוגדרות היטב להביע דברים שבחיי יום יום; שנית, הצורך לקבוע דרך ברורה, שאינה משתמעת לכמה פנים, של מלים נודעות מקדמת דנה, העמוסות סתירות של ממש וסתירות שלכאורה.

הלשון העברית הלוא היא לשון תרבות עתיקת ימים, המשמשת בכתב ברציפות יותר משלושת אלפים ומאתיים שנים, מימי כתיבת המקרא ואילך. אף על פי כן בהיותה עשירה בתחומים שונים של הגות ורגש הייתה לפני שמונים שנה ענייה מאוד במלים שימושיות ברורות. עניות זו שעתים הייתה עניות מדומה בלבד, מפני שהגנוז והטמון בספרות העברית לא נודע לדורות המאוחרים וטעון היה חשיפה — עליה ביקשו להתגבר מניחי היסוד של ועד הלשון וחבריו בדורות הראשונים.

כשאתה מעיין ברשימות המלים שהוצעו אז לציבור דוברי העברית ובזיכרונות הדברים הכוללים את הויכוחים עליהן, אתה תמה מה לא היה ידוע להם. הם לא ידעו, למשל, מה ההבדל בין כותונת לחלוק, בין כובע לכומתה או בין כומתה לכיפה; מה בין רוטב למרק, מה זה פעך — שספק בא בתוספתא וספק אינו בא בה, אבל ישנו בירושלמי — ואיך אומרים בעברית "שטרודל", כלומר כרוכית בלשוננו; ואיך קוראים למאכל שוועד הלשון קראו רָבָה², להבחין בינה ובין מרקחת. וכשהיו רוצים

1. = אופיינית. המובאה לקוחה מן "לקט תעודות לתולדות ועד הלשון והאקמיה ללשון", ירושלים תש"ל, עמ' 114.

2. על השתלשלות השם בלשון ימינו עיין ר' סיוון, לשוננו לעם יט (תשכ"ח), קונטרס ד, עמ' 105-107, ועל גלגולי רָבָה במקורות ומשמעותה בהם עיין ש' אברמסון, לשוננו לעם יט (תשכ"ח), קונטרס ה, עמ' 136 ואילך.

לשים את הלשון העברית בפי תינוקות בגני הילדים, מוסד חדש בחינוך העברי, היה צורך להציע לגננות מלים כגון קוביה ולהעמיד על ההבדל שבין קליעה ובין קמיטה ולהמציא מפית ושעונונית. וכשגדלו התינוקות והיה צריך ללמדם את פעולות החשבון הפשוטות ביותר, היה צורך, למשל, למצוא הבעה להבדל שבין מספר לספרה. אמת, מלת סְפָרְתָךְ נתונה בתהלים נו ט (גְדִי סְפָרְתָה אֶתָּה, שִׁמְהָ דְמַעְתִּי בְנֵאדָךְ, הֲלֹא בְסִפְרְתְּךָ), אבל בפירושה חלוקים החולקים, ומלת סְפָרָא הייתה ידועה לתלמידי חכמים בלבד — כמובן כשם של מדרש הלכה. אין צריך להאריך את הדיבור ולהוכיח שלא יכלו מחדשי הדיבור העברי לנהוג כדרך שנהג למשל ר' אברהם בן עזרא. הלה לא הבחין בין מספר לספרה, או קרא לספרה אות, כיוון שלימד את מלאכת החשבון על ידי כתיבת המספרים באותיות. אבל אנשי ועד הלשון הוכרחו לחפש מלה מתאמת שונה ממלת מספר הכללית, ואכן הציעו ספרה. ואמנם מאות ואף אלפים של מלים שהן הבסיס, הצבת הראשונה לדיבור עברי חי, היה צריך לספק למתחילים בדיבור העברי, להעלותן מן המקורות הספרותיים ולהגדירן לצורך החיים. וראה זה תמה, שבימים ההם לא רק הוצרכו להבחנה בין כובע לכיפה, אלא ביניהם לבין מגבע (צילינדר בלעז), אולי משום שראו ב"ניצחון השפה גם הופעה פוליטית". הם הוצרכו להעלות את המלים מן הספרות אל החיים, ופעמים אף לברוא יש מיש, לא מן היש שבמקורות הספרותיים — כי לא נמצאו בהן — אלא מן היש שבכוחה של הלשון, והוא שרגילים אנו לקראו בשם 'חידוש'. דווקא דבר זה זכה לביקורת קשה, קטלנית, על שקומץ אנשים, שאיש לא קראם ואיש לא הסמיכם, נטלו רשות לעצמם להרחיב את הלשון. וכך הוצא שם רע למוסד, שהוא 'פבריקה' (מלת בית חרושת לא נודעה אז) למלים. לא נעשה למוסד עוול גדול מזה, כי 'מניחי הלשון' — כך קראו לראשוני ועד הלשון — ידוע ידעו אף הם את הסוד, כי (כדברי יחיאל מיכל פינס) "הגדולה שבמעלות למלה חדשה — אם איננה חדשה".

כלפני שלושים שנה עמד נשיא ועד הלשון, דוד ילין, והרצה לפני הציבור על הראשית ואמר בערך כך: קחו עיתון כלשהו, ובו ידיעה או מודעה פשוטה כלשהן, וסמנו בעיפרון את המלים שלא היו בשעה שהחילונו בפעולתנו, ותראו אם בכלל אפשר לכתוב עיתון עברי בלעדיהן. — ומה שהיה אמת לפני שלושים שנה הוא גם אמת לאמתה היום.

ומה שהוא נכון בהרחבת אוצר המלים וקביעתו, הוא גופו נכון בתחום הדקדוק, ודיי שאזכיר כי הראשונים הסדירו את הכתיב המנוקד שלנו בשנת תרס"ד, והכתיב הנוהג היום והקרוי 'דקדוקי' הוא מעשה ידיהם, וזה אינו בדיוק הכתיב שאנו מוצאים בתנ"ך. לפני שנתיים בערך קבעה האקדמיה ללשון העברית, על יסוד עבודה ממושכת מאוד של ועד הלשון, את הכתיב שלא בניקוד, וכבר אישרו משרד החינוך לשימוש בבתי הספר. וכבר סיימה ועדה שמינה משרד החינוך את עבודתה והציעה

את דרכי הגשמתו בבית הספר. וזו רק פרשה אחת, אמנם קשה, במערכת כללי הדקדוק העברי שהמוסד העליון ללשון טרח וטורח לעשותם מוסדרים ומכוונים לצורכי הלשון החיה.

כבר אמרתי כי בעלי המסורה, ממציאי הניקוד, דאגו לנו — ואולי מותר לומר: ככלו אותנו — בענייני הדקדוק לדורי דורות. אבל אוצר המלים לא ניצוק בדפוסים קשחים לחלוטין. ודווקא בתחום זה, הרחבתו של אוצר המלים וסיגולו לצורכי החיים המודרניים, היה הצורך העיקרי בחידושו של הדיבור העברי, והוא צורך קיים ועומד גם בימינו, אף על פי שהרבה הרבה מחסרונותיו בימים הראשונים נתמלאו בו. ומיד עלו השאלות: מהם המקורות להרחבת אוצר המלים, ואלו הם עקרונות ההרחבה? ובכך היו חלוקים אנשי ועד הלשון מראשית פעולתם.

הדרך האחת היה לה לפה אליעזר בן־יהודה, וכך היה שיקולו: כיוון שהלשון העברית היא לשון שמית, וכיוון שהערבית היא אחותה ומשותפת לה בהמון שורשיה והיא לשון חיה בדיבור ברציפות היסטורית, משמע שמותר לנו לשאול ממנה שורשים כל אימת שאנו נצרכים למלה ואינה נמצאת לפנינו באוצר העברי. כדרכו ניסח את דעתו בפסקנות ועל דרך עיקרון: "ולכן רשאים אנו להחליט... כי גם רוב השרשים, שישנם באוצר המלים הערבי, היו גם באוצר המלים העברי, וכל אלה השרשים אינם זרים, אינם ערבים, אלא שלנו הם, שאבדו לנו וחזרנו ומצאנום... ולכן אני מציע, כי ועד הלשון יוציא כעין דבר מלכות מלפניו להכריז, שכל השרשים שבאוצר המלים הערבי — יצאו אותם שהם לא שמיים — הם גם עבריים... ובזה נרחיב את לשוננו הרחבה אמיתית כעצם השרשים והמלים שנכניס, ומלבד זה היה יהיו לנו שרשים אלה לחומר ולאבני בניין לחדש מלים למושגים אחרים על ידי יצירה אמיתית נאה ויאה לו לועד הלשון" (זוה"ל ד [תרע"ד], עמ' 9–10). ממקור זה באו אלינו שורשים ומלים כמו אהד, אהדה, רציני, רשמי ועוד, וכאן נפגש בן־יהודה מפגש־מה עם ר' שמואל אבן תבון וה'מעתיקים' שלפניו ולאחריו, שאנו חבים להם את המלים קוטב, קוטר, דגדג ואת המלה פן ואחרות. אבל דרך זו, שאפשר לכנותה חיצונית, היא היא שקמו עליה עוררים קשים, במיוחד מבין ראשי הסופרים. ואמנם הדרך האחרת — פנימית — הייתה לדרכו העיקרית של ועד הלשון כל הימים בהרחבת אוצר המלים.

בידוע שיש בלשוננו בתחומים מסוימים עושר רב של שמות ופעלים הנרדפים זה עם זה במשמעותם. מקצתם באים הם אף בתוך חטיבת לשון גדורה לעצמה, ומרובים הם ביותר כשכורכים כמה חטיבות לשון יחד, למשל: ספר/מנה; מלבד/ חוץ מן; הלמות/פטיש/קורנס; משפט/דין/חוק. לפני עשרות שנים היה מספר הנרדפים יתר הרבה על הנוהג היום, כלומר המשתמשים בעברית אז לא חשו כל הבלד ביניהם. עשירות מופלגת זו העמידה ומעמידה את קובעי משמעותן של המלים ושל צורות

לשון לפני בררת תמיד: צורה פלונית או הנרדפת עמה? או שמא שתיהן כאחת, שלא ניתנה רשות לאדם לחיות את האחת ולהמית את האחרת. ואולם לאמתו של הדבר רבים מן הנרדפים לא היו כלל נרדפים מתחילת ברייתם, אלא הוחזקו לנרדפים. "את השמות הנרדפים הרבים, שמדע הלשון העברית מוצא — אומר ביאליק — יש לבאר על ידי זה, שעם הפרדה מן החיים הממשיים אבד גם התוכן המיוחד של המושגים הממשיים, ונשאר רק התוכן הכללי הטיפוסי". מתוך הכרה כזאת היה ביאליק — לא רק בימי נשיאותו בוועד הלשון, אלא עוד קודם לכך — לפה לבעלי הדעה, כי קודם כל עלינו להחזיר את האבדה לבעליה, ללשון: לצקת תוכן ממשי ומוגדר המפריד בין הנרדפים. ובמבואו ל"מילון למונחי התכניקה" [של ועד הלשון] כתב: "הרחבת לשון מתוכה כגון זו נראית למסדרים לא רק כשרה, אלא להפך — היא היא לדעתם דרך ההרחבה הנכונה ביותר".

ההולך בדרך זו בעשייה מודעת מתקרב ליצירה, באשר כך דרכה של לשון חיה וטבעית, שרוב חידושה והתפתחותה מתוכה. שנים הרבה אחר כך עשתה העברית מעצמה את שעשו תחילה מחדשי דיבורה, ודיי שאביא לפניכם הגדרות של מושגים עבריים בתחום המחייב דיוק מרובה, בתחום המשפט: כך הגדיר הרמב"ם בהלכות סנהדרין (א א) את המושג שופט: "שופטים אלו הדיינים הקבועין בבית דין, ובעלי דינין באים לפניהם". הווה אומר, שופט ודיין שמות נרדפים הם; ואילו "חוק שיפוט בתי דין רבניים, תשי"ג" קובע: ציוה בית דין רבני בפסק דין לכפות איש לתת גט פיטורין לאשתו, רשאי בית משפט... לכפות במאסר לציית לצו". שוב אין בית דין ובית משפט נרדפים, אלא לכל היותר על דרך המליצה הספרותית. כך דרכה של הלשון כשהתוכן הכללי, הטיפוסי, מתגבש ל"תוכן מיוחד ממשי".

וזאת לדעת ולזכור היטב: הרחבת הלשון מתוכה היא מלאכה הצריכה לחכמת העבר ולהבנת חיי ההווה.

היום הזה נעשית מלאכת ההסדרה והקביעה בלשון באמת מידה אחרת משיכלו לעשות הראשונים, ואנו זקוקים לה, למלאכה זו, לא פחות מן הימים הראשונים, אף על פי שנתמלאו רבים מחסרונותיה של הלשון מכפי שהייתה לפני שמונים שנה. שכן נזכיר נא לרגע את תיעושה של הארץ על אלפי מכשירי ייצור למיניהם ורבבות מוצריהם, החדשים לא רק בלשונונו אלא גם בלשונות תרבות גדולות. ודומה אני שלא תהא יוהרה בדבריי, אם אמר שדורנו מסוגל לעמוד בתפקיד הזה ביתר העמקה משהיה אפשר לראשונים, כי הרבה מן מקורותינו הספרותיים הכתובים עברית לא היו לפנייהם בשום צורה, וכל שכן במהדורות מדעיות הראויות לשמן, אף טרם נעשו להם אוזניים בימים ההם, והן מילונים וקונקורדנציות ואוספי מלים לסוגיהם. במשך שמונים שנות העשייה נתגלו חוליות רבות לא־נודעות בשלשלת הלשון העברית על

ידי חישוף שרידי אוצרות ספרות, שירה ופיוט מן האלף הראשון למניין הרגיל ושל מה שנשתמר במעבה האדמה מתקופת הדיבור העברי לפני פסיקתו. החוק מקנה למוסד העליון את הסמכות הפורמלית לכוון את התפתחותה של העברית, אבל הסמכות האמתית היא זו המושכת מכורו של המוסד לאצור בקרבו – את מקסימום הידיעות על עברה של הלשון העברית ודרך גידולה ומגמותיה, שמהן אתה למד על יכולתה הפנימית לגדול ולהתפתח. אישים ככביהודה, דוד ילין, אחד-העם, ביאליק, בהיותם חברי המוסד אצלו מתורגמם ומחכמתם הלשונית לוועד הלשון, אבל עם כל הכבוד שאנו רוחשים לראשונים עליי לומר בגילוי לב כי הידיעות התלויות באנשים בודדים, אפילו הם כמלאכים, הן לעתים קרובות מקריות וחד-צדדיות, הן תלויות בזיכרונם ובאותו קטע הלשון שהם בקיאים בו במיוחד. עד היום אין בידנו שום מפעל לשוני, שום מילון, הנותן לנו אפשרות להכיר את היש הגדול במילואו.

על כן ראתה האקדמיה כלפני חמש עשרה שנים בערך להטיל על עצמה את הטורח הגדול לכנס את אוצר המלים מכל תקופותיה של העברית במילון היסטורי רב-ממדים, כדוגמת מילונים של כמה מן החשובים בעמי התרבות. ודאי זהו תפקיד מחקרי, מחקר לשמו ולשמה של הלשון העברית, אך הוא מחקר המושך יניקתו וכוחותיו מחיי הלשון. תפקיד זה הוא היום שקול כנגד תפקידה של האקדמיה לכוון את התפתחות הלשון. לצורך זה מוקם והולך באקדמיה ארכיון רחב מידות המיוסד על עיבוד מקורות ספרותיים, בין על פי כתבי היד ובין על פי הדפוסים. וכבר ניכר בו בארכיון הזה, שהוא עתיד להתפתח למרכז התייעוד ללשון העברית, שיהא בכוחו לספק ידיעות בענייני הלשון העברית לפי בחינותיה השונות לחוקרי הלשון העברית ולחוקרי תרבות ישראל בכלל. מרכז זה עשוי להשתית את עבודתה השימושית של האקדמיה על בסיס איתן ולהנחות את העשייה בלשון מתוך פרספקטיבה היסטורית רחבת אופקים.

שמונים שנה חלפו משעה שהחלו מייסדי המוסד העליון ללשון בפעולתם לחידוש הדיבור העברי. עושר רב עשתה הלשון במשך כל אותם השנים; וגדולה מזו: נפשות הרבה עשתה הלשון, והן ציבור גדול של דוברי עברית שכבר כשר לחדש לעצמו מלים למאות מכוח חיוניותה של הלשון, מכוח טבעה וטבעיותה. אם יבוא אדם ויבקש שייאמר לו בדרך קצרה מה תפקידו של המוסד כיום הזה ומה מקומו בעשייה השופעת ופורצת כל גדרים, נאמר לו:

אין האקדמיה ללשון העברית רואה את העשייה שמחוצה לה כאילו היא התחרות מסגת גבול, כל שכן אין עינה צרה במה שנוצר והולך בדרך ספונטנית כפי העם. אדרבה, יודעת היא כי על הלשון יאה לומר: מפי עוללים ויונקים ייסדת עוז. עיקר שאיפתו של המוסד העליון ללשון העברית הייתה כל הימים לגשר בין

צורכי הלשון העברית החיה ובין מורשתנו רבת הימים ועמוקת השורשים. לשוננו החיה יונקת השראה ומושפעת מלשונות תרבות שונות הנבדלות ממנה באופיין ובדרכי הבעתן, ומורשת לשוננו וספרותנו, ככל שעושרה מתגלה, כן יודעיה פוחתים והולכים בציבור. כך דרכו של העולם. פתיל התפתחות העברית קופד למשך שישים דורות ויותר. במקום שעמדה התפתחותה מאליה, שם בא ועד הלשון בעבר והאקדמיה בהווה לסייע להוציא אל הפועל את שהיה בכוחה של הלשון, לחשוף את שהיה גנוז בה ולעורר את הרדום בה.

ההישג שהשיגה הלשון העברית למן חידושה בדיבור אין לו רֵע בעמים, והוא מעורר התפעלות, והיום אף זוכה להכרת חכמי הלשונות בהיותו תופעה מיוחדת במינה בעולם הלשונות. חידוש הדיבור העברי הוא בוודאי העדות המובהקת ביותר לתקומת ישראל בארצו.